

Антирелігійна політика радянської влади проти православної церкви на Закарпатті в 1950–1960 рр.

Юрій Данилець

Проблема державно-церковних відносин в УРСР в середині ХХ ст. не є новою в українській та зарубіжній історіографії. Наступ на релігію та церкву в радянські часи досліджували В. Войналович [3], В. Єленський [17], І. Меркатун [19], М. Одинцов [21], В. Пащенко [23-24], М. Шкаровський [26], Н. Шліхта [27] та інші. Форми та методи впливу на церкву викликають дискусію серед науковців. Більшість вчених вважають початком антирелігійної кампанії 1958 рік. Цілком зрозуміло, що політика М. Хрущова була продовженням антирелігійних заходів кінця 1940-х рр.

Зважаючи на певні особливості розвитку релігійних відносин на Закарпатті, питання взаємодії держави і православної церкви в цьому регіоні досліджено недостатньо. Поза увагою дослідників залишилося чимало документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області. Особливо великий інтерес викликають колись засекреченні партійні фонди (обласний, районні, міські). Надзвичайно цікаві матеріали містяться у фондах Уповноваженого у справах релігійних культів та у справах руської православної церкви та в архіві Мукачівської православної епархії.

Місцева комуністична та радянська верхівка використовувала ті самі методи та засоби, що й їх колеги у центрі республіки. В апаратах уповноважених проводилася робота по вивченю релігійної ситуації в краї. Чиновники контролювали діяльність духовенства, реєстрували чи знімали з реєстрації священиків та релігійні громади, вимагали від контролюючих органів припинення паломництва до монастирів та святих місць. До антирелігійної діяльності залучалися представники громадськості, інтелігенція. В установах різного рівня та підпорядкування проводилася пропаганда, спрямована на атеїстичне виховання населення, викорінення релігійних обрядів та традицій. Всі ці заходи проводилися на тлі економічного тиску, збільшення податків, обмеження землеволодіння церковних парафій та монастирів.

Хронологічні межі даної публікації обмежуються часом «хрушевської відлиги», який, на нашу думку, є найскладнішим періодом в житті православної церкви на Закарпатті.

Перед тим як перейти до висвітлення періоду хрушевських гонінь, необхідно з'ясувати становище Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії в той час. З 1950 р. на чолі єпархії стояв єпископ Іларіон (Кочергін) [20, с. 14; 22, с. 3], котрий послідовно відстоював інтереси своєї пастви. У червні 1953 р. Іларіон та ще три архієреї Західної України скаржилися Г. Корчевому на порушення місцевими органами влади релігійного законодавства. У скарзі фігурували такі порушення, як неправильне оподаткування, примус духовенства та вірників до підписки на позику державного займу, виселення священиків із церковних будинків та обмеження їх земельної власності, відмова дітям духовенства в зарахуванні до вищих навчальних закладів, тенденційні публікації у місцевій пресі проти церкви [23, с. 68].

На кінець 1953 р. в єпархії функціонувало 298 парафій, що входили до складу 28 благочиній. У власності вірників знаходилося 496 храмів. Парафії обслуговували 209 священиків та 2 диякони. На території єпархії діяло 14 монастирів та скитів [25, с. 28].

7 липня 1954 р. було прийнято постанову ЦК КПРС від «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи з її поліпшення». У документі наголошувалося: «Слід рішуче покінчити з пасивністю щодо релігії, викривати реакційну сутність релігії і ту шкоду, яку вона наносить, відвертаючи частину громадян нашої країни від свідомої участі в комуністичному будівництві» [18, с. 430]. Цей документ дав можливість місцевим органам розпочати наступ на церкву. 10 листопада 1954 р. ЦК КПРС приймає іншу постанову «Про помилки проведення науково-атеїстичної пропаганди», в якій комуністи обіцяли не ображати почуттів служителів церкви та віруючих, не втручатися у церковні справи церкви [1, с. 106]. Практика показала, що нова постанова ігнорувалася та носила суто декларативний характер.

Надзвичайно інформативною є довідка про стан науково-атеїстичної пропаганди серед населення Міжгірського району від 5 листопада 1954 р. У документі вказувалося, що бюро райкому партії навіть «не обговорювало цих важливих постанов (постанова від 7 липня 1954 р. – автор) і не розробило конкретних заходів по пожвавленню науково-атеїстичної роботи» [4, с. 8]. Незадовільною була визнана робота

первинних парторганізацій, районних та сільських лекторських груп, будинків культури, бібліотек, кіно. Наслідком цих недоліків, за словами авторів довідки, стало те, що в районі деяка частина членів партії і їх родини, багато комсомольців і окремі керівники сіл ще не позбулися релігійного дурману, виконують релігійні обряди і систематично відвідують церкву. На підтвердження наведених думок наводилося ряд фактів. Наприклад, в с. Голятин член КПРС, секретар сільради М. Ко-зак, хрестив в церкві дитину. З 16 членів ВЛКСМ колгоспу ім. Ворошилова с. Новоселиця – 15 відвідували церкву. В цьому ж селі відвідували храм також голова та секретар сільради [4, с. 12].

Протягом 1953–1958 рр. влада проводила переважно ідеологічний наступ на церкву. Із залученням культурно-освітніх закладів, преси, радіо та телебачення вірникам роз'яснювали «шкідливість» релігії, критикували діяльність духовенства тощо. У кожному районі Закарпаття були створені лекторські групи, котрі виступали з доповідями на атеїстичні теми. Виконуючи постанову Закарпатського обкуму КПУ від 17 вересня 1957 р. «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді серед населення Закарпатської області» значну роботу було проведено обласним відділенням Товариства по поширенню політичних та наукових видань. 27 вересня 1958 р. відбувся пленум обласного відділення Товариства, котрий прийняв рішення про посилення роботи. В Іршавському районі до лекторсько-атеїстичної роботи було залучено 52 вчителі біології, хімії, фізики; в Тячівському – 34, Перечинському – 30, Свалявському – 45, Мукачівському – 31 учитель [5, с. 1]. Члени Товариства в 1955 р. прочитали 1115 лекцій на атеїстичні теми, в 1956 р. – 1908, в 1957 р. – 2336. В 1957 р. було проведено більше 60 вечорів питань та відповідей на атеїстичну проблематику [5, с. 1].

Влада розпочала наступ на монастирі та скити. У 1957 р. уповноважений Ради у справах РПЦ по Закарпатській області А. Шерстюк розробив документ, що стосувався обмеження діяльності чернецтва [13, с. 55-57]. У ньому йшлося, що усіма засобами потрібно не допустити зростання монашества в області. Для виконання цього завдання пропонувалося провести наступні заходи: 1) єпископ повинен заборонити настоятелям приймати в монастирі і скити послушників без дозволу керівництва; 2) обласне управління міліції мало заборонити проживати в монастирях особам без прописки; 3) обмежити проведення відпустів

в монастирях; напередодні великих релігійних свят проводити масову політичну роботу; 4) просити Раду вплинути на патріархію з приводу скорочення монастирів і скитів [13, с. 56].

У жовтні 1958 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила низку постанов, спрямованих на ліквідацію монастирів. Так, постанова № 1259 зобов'язувала Ради Міністрів союзних республік у шестимісячний строк вивчити питання про скорочення монастирів. Постанова № 1160 рекомендувала встановити підвищенні ставки податку із земельних ділянок монастирів. До монастирів заборонялося приймати осіб, яким не виповнилося 30 років [2, с. 4].

На виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1958 р. «Про монастирі в СРСР», постанови Ради Міністрів УРСР «Про монастирі в УРСР» та рішення № 626 виконкому Закарпатської обласної ради від 17 листопада 1958 р. «Про православні монастирі» районні виконкоми прийняли відповідні ухвали. Хустський райвиконком 13 грудня 1958 р. постановив обмежити землекористування монастирів, зайві землі передати колгоспам району. Миколаївському чоловічому монастирю (с. Іза-Карпуглаш) із площині 22,26 га землі залишили 1 га; Богородицькому жіночому (с. Липча) із площині 42,21 га землі залишили 3,5 га; Троїцькому чоловічому скиту (м. Хуст-Городилово) із площині 4,5 га землі залишили 1 га; Богословському жіночому скиту (с. Копашнево) із площині 9 га землі залишили 2 га; Михайлівському жіночому скиту (с. Драгово) із площині 12 га землі залишили 1 га [9, с. 189].

Аналогічне рішення прийняв 19 лютого 1959 р. Тячівський райвиконком. Згідно з документом, Преображенському чоловічому скиту (с. Теребля) із площині 4,6 га землі залишили 1 га; Вознесенському жіночому скиту (с. Чумалево) із площині 7,10 га землі залишили 1,5 га; Успенському жіночому скиту (с. Угля) із площині 2,10 га землі залишили 1 га; Предтеченському жіночому скиту (с. Бедевля) із площині 3,4 га землі залишили 1 га [11, с. 8].

Крім того, монастирі та скити обкладалися грошовими та натуральними податками. Щороку настоятель складав звіт, у якому фіксувалися всі прибутки і видатки монастиря, зміни в чисельності жителів, кількість будинків. Ці звіти викликали недовіру з боку контролюючих органів. У одному із листів на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука у 1958 р. А. Шерстюк писав: «Відомості про прибутки монастирів вважаю заниженими. У прибутки

і видатки монастирі не враховують продукцію, яку одержали від свого господарства і витрати для власних потреб» [10, с. 24].

Ліквідація монастиря чи скиту готувалася ретельно і прискіпливо. Уповноважений особисто проводив розмови з ченцями чи черницями, пояснюючи політику радянської держави. Про кожний монастир складався окремий документ, куди вносилися списки населенників монастиря, їх родичів та близьких. У довідці про жіночий скит в Приборжавському А. Шерстюк повідомляв: «Враховуючи певні труднощі, за яких буде проводитися ліквідація скиту, необхідно, щоб партійні і комсомольські організації провели політичну пояснюючу роботу серед селян оточуючих сіл» [14, с. 86]. Одна із черниць, з якою проводив бесіду уповноважений, заявила: «Якщо Ви нас списуєте, щоб виселити, так знайте, що ми нікуди не підемо, краще тут умерти» [14, с. 85].

У 1959 р. було ліквідовано монастирі та скити в селах Іза-Карпутлаш, Копашнево, Драгово та в м. Хуст-Городилово [11, с. 7]. Приміщення передавалося колгоспам «Червоний партизан» та «40-річчя Жовтня», ченці і черниці переводилися в інші монастири. У цьому ж році припинили своє існування скити в с. Приборжавське та с. Бедевля, жіночий монастир у с. Домбоки на Мукачівщині [16, с. 38]. Перед ліквідацією монастиря в Домбоках уповноважений Ради А. Шерстюк підготував план, що складався з 15 позицій. У навколишніх селах пропонувалося організувати читання лекцій на атеїстичні теми; партійним організаціям доручалося виявити «активних посібників-церковників з метою недопущення провокаційних дій»; залучити населення, під час ліквідації монастиря, до польових робіт поза межами сіл і т.д. [6, с. 123]. Щоб запобігти закриттю монастиря в Тереблі, 97 місцевих жителів звернулися зі скаргою до голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова [15, с. 23-24].

Певні підсумки кампанії проти православних монастирів підводить «Інформація про проведену масово-політичну і організаційну роботу в зв'язку з закриттям ряду монастирів і скитів у селах Закарпатської області у 1959–1960 роках». Документ під грифом «стаємно» був надісланий до відділу агітації і пропаганди ЦК КПУ. Вказувалося, що станом на 1 січня 1959 р. в області діяло 13 монастирів і скитів, в яких проживало 346 чол. Виконуючи постанову Президії ЦК КПУ від 2 червня 1959 р. «Про закриття деяких монастирів і скитів на території

УРСР», обласна партійна організація провела ряд заходів, що призвів до ліквідації 9 чернечих громад. Високо оцінюючи роботу комуністів по закриттю монастиря в Домбоках, автор «Інформації» відмічав, що інший метод підготовчої роботи був використаний при закритті жіночого скиту в с. Бедевля. Тячівський РК КПУ основну увагу приділив індивідуальній роботі з батьками монашок. Для цього була створена окрема агітгрупа, а представники колгоспів і сільрад відвідували скит і вели з монашками бесіди про працевлаштування, про виділення присадибних ділянок. В атеїстичній роботі широко використовувалися брошюри колишніх священиків і віруючих, видані обласним видавництвом у 1959–1960 роках.

Приміщення монастирів після їх закриття негайно переходили в розпорядження відповідних організацій. Так, на місці Ізъского чоловічого монастиря було відкрито санаторій, колишні скити сіл Городилово і Приборжавське передані районним відділам народної освіти для організації пionерських таборів. Приміщення монастиря с. Домбоки і скиту с. Бедевлі були перебудовані під школи-інтернати. Колишні жіночі скити в селах Горбки, Угля, Копашнево передали сільським школам. На місці Драгівського жіночого скиту було відкрито міжколгоспний будинок відпочинку [7, с. 23].

Згідно із звітом уповноваженого Ради С. Олеоленка станом на 1 січня 1961 р. в Закарпатській області залишилося 4 монастирі (чоловічий в с. Теребля, жіночі в с. Липча, с. Чумальово, м. Мукачево). У них проживало відповідно 13 і 290 осіб [12, с. 3]. На початку травня 1961 р. влада прийняла рішення про закриття чоловічого монастиря в Тереблі.

6 червня 1961 р. ЦК КПУ прийняв рішення про закриття Липчанського монастиря. Хустському райвиконкому доручалося вирішити питання про працевлаштування монахинь та поселення у будинки старілих непрацездатних осіб [11, с. 1]. 17 липня 1961 р. секретар Закарпатського обкуму КПУ П. Щербак звітував своєму керівнику в Києві М. Підгорному про хід ліквідації жіночого монастиря у с. Липча. Як видно із документа, все проходило не надто ідеально. «Опір спробували зробити лише окремі фанатичні монашки у монастирській церкві 10 липня. Вони пустили провокаційну чутку про те, що одна з монашок померла. Їх крик і плач підхопило ще кілька населінниць. Одна з них кинулася на дзвіницю, щоб бити на сполох. Однак товарищі, яким було доручено пильнувати за цим, не допустили дзвоніння» [8, с. 9].

Земля, будинки та інше майно Липчанської обителі передали обласному відділу освіти для використання їх під школу-інтернат.

Із ліквідацією монастиря в Липчі в Закарпатті залишилися всього дві жіночі чернечі громади – в Мукачеві та Чумальові (166 населеньниць). Незважаючи на тиск радянської влади, вони залишилися діючими протягом усього періоду.

В роки «хрущовської відлиги» відбувся масований наступ на релігію та церкву. Не була винятком і Закарпатська область, котра за кількістю релігійних громад та різноманітністю конфесій відрізнялася від інших областей СРСР. Особливо тиск на собі відчули православні монастири та скити, кількість яких скоротилася з 14 до 2. Ідеологічний тиск здійснювався також на духовенство, православні парафії, окремих вірників. Населення намагалося опиратися політиці атеїзації, однак сили були не рівними. Попри все, православні церкви продовжувала розвиватися та існувати в нових умовах радянської дійсності.

Література

1. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1958 роки / В. Баран. – Львів: Основи. – 1992. – 345 с.
2. Баран В. Даниленко В. Держава і церква в період лібералізації радянського суспільства / В. Баран // Історія України. – 2001. – №10 (березень).
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
4. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. П. 1 – Оп. 1. – Спр. 2512. – На 17 арк.
5. ДАЗО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3270. – На 45 арк.
6. ДАЗО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3485. – На 190 арк.
7. ДАЗО. – Ф. П. 1. – Оп. 5. – Спр. 62. – На 33 арк.
8. ДАЗО. – Ф. П. 1. – Оп. 5. – Спр. 258. – На 15 арк.
9. ДАЗО. – Ф. Р – 135. – Оп. 1. – Спр. 295. – На 220 арк.
10. ДАЗО. – Ф. Р – 544. – Оп. 3. – Спр. 13. – На 46 арк.
11. ДАЗО. – Ф. Р – 544. – Оп. 3. – Спр. 22. – На 20 арк.
12. ДАЗО. – Ф. Р – 544. – Оп. 3. – Спр. 29. – На 11 арк.

13. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4д. – Спр. 17. – На 57 арк.
14. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4д. – Спр. 30. – На 96 арк.
15. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4д. – Спр. 32. – На 26 арк.
16. Довганич О. Д. У журнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття / Передмова Бедя В. В. / О. Д. Довганич, О. В. Хланта. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – 126 с., іл.
17. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) / В. Єленський. – К.: Республіканський Центр духовної культури, 1991. – 72 с.
18. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – М., 1986. – Т. 8. – 542 с.
19. Меркатун І. П. Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні / І. П. Меркатун // Український історичний журнал (УІЖ). – 1991. – № 10. – С. 70–76.
20. Назначения архиереев [наречение и хиротония иеромонаха Илариона (Кочергина) во епископа Уманского] // ЖМП. – 1949. – №12. – С. 14.
21. Одинцов М. Государство и церковь в России. XX век / М. Одинцов. – М.: Луч, 1994. – 171 с.
22. Определения Священного Синода [1956.09.05; епископа Мукачевского и Ужгородского Илариона (Кочергина) назначить епископом Хмельницким и Каменец-Подольским] // ЖМП. – 1956. – №10. – С. 3.
23. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина перша / В. Пащенко. – Полтава, 1997. – 354 с.
24. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940-х – початок 1990-х років / В. Пащенко. – Полтава: АСМІ, 2005. – 630 с.
25. Поточний архів Мукачівської православної єпархії. – Річний звіт за 1953 р. – На 45 арк.
26. Шкаровский М. Русская Православная церковь при Сталине и Хрущеве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) / М. Шкаровский. – М.: Крутицкое Патриаршее Подворье; Общество любителей церковной истории, 2000. – 400 с.
27. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. / Н. Шліхта. – Харків: Акта, 2011. – 468 с.

ABSTRACT

(Danylets', Iurii)

**Antireligious Policies Directed Against the Orthodox Church
in Transcarpathia in the 1950s and 1960s**

This article analyzes the policies of the Soviet government against the Orthodox Church in Transcarpathia in the 1950s and 1960s. The author focuses on the elimination of monasteries and ideological and atheistic propaganda.